

dodatnih ugodnosti, na primer davčne olajšave, posojila;

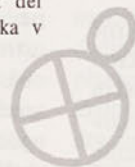
- širitev, izpopolnitev izobraževalnih programov za izvajanje celovitega varstva in njegove popularizacije ter skrbi za dostopnost dediščine čim širšemu krogu obiskovalcev.

Sklepne misli

Preseči moramo že zastarelo gledanje, da je varstvo samo kulturna kategorija, ki je namenjena ohranjanju dediščine in njenih vrednot. Dediščina postaja vse bolj socialna in ekonomska kategorija. Moramo si prizadevati, da postane spodbujevalec in osnovna vsebina načrtovanja trajnostnega, zdržnega razvoja. Varstvena politika mora omogočiti uresničitev spontanov pobud, predvsem posameznikov in lokalnih skupnosti, v razmerju do države. Varstvo dediščine mora delovati za ljudi, le od njihovega sodelovanja je odvisna dolgoročna uspešnost varstva. Prav posamezniku naj pomeni dediščina vrednoto, predmet čaščenja, simbol pripadnosti skupnosti, spoštovanja drugega ali vir dohodka.

Viri in literatura

- CURK, Iva, Matjaž Puc 1989: Varstvo naše dediščine. Ljubljana.
- DELAČ-KOŽELJ, Zvezda 1998: Izhodišča za nacionalni program varstva nepremične etnološke dediščine. V: Glasnik SED 38/3, 4. Ljubljana, 72-77.
- HAZLER, Vito 1999: Podreti ali obnoviti? Ljubljana.
- KULTURNA politika v Sloveniji. Ljubljana 1997.
- KUŠEVIČ, Alenka 1999: Razvoj spomeniškega varstva na Slovenskem. V: Varstvo spomenikov 38. Ljubljana, 247-263.
- MARASOVIČ, Tomislav 1988: Povijesna naselja u Sredozemlju. Pogledi 18. Split, 827-841.
- MIKL - CURK, Iva 1997: Poklic? Konservator ... V: Vestnik X. Ljubljana 1992-1993. Strokovno gradivo za spremembo in dopolnitev prostorskih sestavin dolgoročnega plana
- RS za področje varstva kulturne dediščine. Ljubljana.
- PIRKOVIČ, Jelka 1993: Osnovni pojmi in zasnova spomeniškega varstva v Sloveniji. V: Vestnik XI.
- - 1998: Politika celostnega varstva kulturne dediščine. Ljubljana. Tipkopis.
- - 1998a: Varstvo kulturne dediščine kot del kulturne politike državi. V: Kulturna politika v Sloveniji. Ljubljana, 270-273.

Strokovni članek/1.04

Boža Grafenauer

MUZEJ NA PROSTEM, SKANSEN, EKOMUZEJ ...?

Danes skoraj ni več države, ki ne bi imela muzejev na prostem. Prav tako njihova smiselnost in potrebnost že dolgo nista več vprašljivi, saj jih zaradi večstranske zanimivosti - poleg izobraževalnega vidika, razvijanja splošne zavesti o vrednosti in potrebi po ohranjanju ter zaščiti naravne in kulturne dediščine, je tu vedno močnejši turistični vidik - na leto obišče veliko število ljudi, laične in radovedne javnosti.

Termini, ki označujejo tovrstne muzeje, se razlikujejo. V posameznih državah so v rabi različna imena sicer sorodnih praks: muzej na prostem, ekomuzej, naravni park, biopark, muzej ljudske arhitekture, narodni muzej, etnopark, skansen. V nestrokovni literaturi, predvsem pa v dnevnem tisku, konkretno v slovenskem časopisju, se večkrat srečamo z nenavadnimi in nesmiselnimi izpeljavami teh terminov, kar žal vodi k napačni rabi in razlagi pojmov.

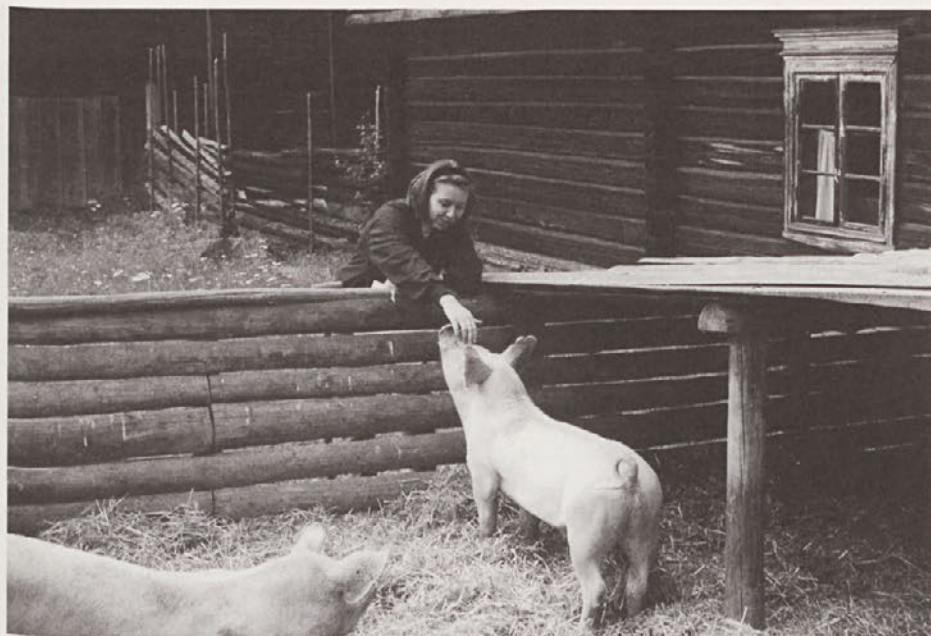
Nastajanje muzejev na prostem in izrazi zanje

V velikem delu Evrope so muzeji na prostem že ustaljena praksa spoznavanja kulturne dediščine določenega okolja in

časa, ne glede na to, ali gre za ohranjene »in situ«, na mestu samem, ali za prenašanje objektov na drug prostor.¹ Do prvega večjega razcveta tovrstne muzejske prakse je prišlo kmalu po drugi svetovni vojni, najintenzivneje in v razširjenem smislu pa so ti muzeji začeli nastajati v sedemdesetih letih.

Potrebo po muzejih na prostem so po vsej verjetnosti spodbudile velike nacionalne in mednarodne razstave, politični razlogi, nacionalne težnje in težnje po varovanju objektov v 19. stoletju.

Kot začetek muzejev na prostem strokovna literatura najpogosteje omenja poskus švedskega učitelja in jezikoslovca Arthurja Hazeliusa, ki je leta 1891 na mesto nekdanje stare utrdb nad stockholmskim pristaniščem iz različnih predelov Švedske

V muzeju na prostem Seurasaari blizu Helsinkov obiskovalcem življenje na kmetiji približajo tudi z domačimi živalmi, foto: Boža Grafenauer, avgust 1997

prenesel hiše različnih namembnosti in starosti ter jih združene v muzejsko naselje imenoval Skansen. Stavbe, ki jih je prenesel v muzej, iz najrazličnejših razlogov ni bilo možno ohranjati na mestu, kjer so stale prvotne. Zastopal je idejo »živega muzeja«, kjer bi ljudje dejansko stanovali, predvidel je celo, da bi nosili oblačila iz določenega obdobja. Ta ideja je bila popolnoma neizvedljiva, saj zaposleni v muzeju ne morejo živeti življenja na primer z začetka 19. stoletja. Življenje iz določenega obdobja lahko ustrezno in dovolj slikovito ter informativno predstavi usposobljeno muzejsko osebje, in sicer s prikazovanjem eksponatov in plastičnim seznanjanjem z načinom življenja določenih socialnih skupin v določenem obdobju.

Različni poskusi postavljanja muzejev na prostem so se pojavljali že v drugi polovici 19. stoletja v več državah: v Švici, na Norveškem, Nizozemskem, vendar nikoli in nikjer tako organizirano in sistematično kot na Švedskem. Hazeliusov Skansen je postal sinonim in obenem termin oziroma skoraj splošno ime za muzeje na prostem v velikem delu Evrope. Naša strokovna javnost uporablja kot primernejši izvirno slovenski pojem muzej na prostem, ki so ga že po vojni sočasno s terminom skansen uporabljali nekateri naši strokovnjaki, na primer France Kotnik, Boris Orel, Vilko Novak.

V vzhodnoevropskih državah so se ideje o muzejih na prostem začele pojavljati sočasno kot v Skandinaviji, do njihove prve uredničitve pa je prišlo z leta 1906 ustanovljenim muzejem na prostem v

Wdzydzamu na Poljskem. Na Češkem so prvi tovrstni muzej odprli kasneje, leta 1925 v Rožnovu, ki je še danes eden najbolj obiskanih čeških muzejev na prostem.² Tudi na Slovaškem je veliko število muzejev na prostem nastalo po vzoru skandinavskih, ki jih označujejo s terminom skansen.

Drugje po Evropi so muzeji na prostem nastajali sočasno ali nekoliko kasneje, na Nizozemskem na primer leta 1912, v Nemčiji pa leta 1934.

Do večjega porasta števila muzejev na prostem je prišlo v obdobju med obema vojnama, vodilno vlogo imele so še vedno skandinavske dežele, v tem obdobju pa so jih dobili tudi v Avstriji, Rusiji, Romuniji, na Madžarskem in v Veliki Britaniji.

Po drugi svetovni vojni so nastajali muzeji na prostem v še večjem številu. Ena vodilnih držav je postala Finska z velikim številom majhnih muzejev, ustanavljali so jih tudi v Belgiji, na Islandiji, v Estoniji. Večinoma gre za tako imenovane centralne muzeje na prostem, kar pomeni, da so (tako kot v švedskem Skansnu) na enem mestu zbrane stavbe iz različnih pokrajin, s ciljem predstaviti stavbno dediščino določenega obdobja in okolja.

Do korenitih sprememb v razvoju muzejev na prostem je prišlo konec šestdesetih let, ko je skrb zanje na organizacijski ravni prevzel Unesco. Na mednarodni konferenci leta 1957 na Danskem in Švedskem so sprejeli Deklaracijo o muzejih na prostem, ki so jo kasneje še dopolnjevali.³

»Prvotna deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957 in njena posodobljena verzija iz leta 1982 sta s svojimi paragrafi pomembno

prispevali k razvoju te veje muzeologije v Evropi in po svetu. Ob klasičnih tipih muzejev na prostem (na primer Skansen v Stockholmu, Stuebing pri Gradcu, Gospa sveta pri Celovcu ...) so se že v sedemdesetih letih začeli uveljavljati tudi drugi modeli, ki poudarjajo ekološko problematiko in sonaravno okolje. Posvečajo se skrbi za ohranitev ogroženih ali celo že izginulih rastlinskih in živalskih vrst ter poudarjajo pomen ekološko neoporečnih tehnologij v poljedelstvu, živinoreji, sadjarstvu ...»⁴

V Nemčiji muzeje na prostem imenujejo »Heimattmuseum«, muzej domovine, nastali pa so iz potrebe nemških prebivalcev, ki so se po koncu druge svetovne vojne izgubljali v občutku, da so ostali brez lastne zgodovine, domovine in narodne identitete. V zvezi z muzeji na prostem so veliko poudarjali pedagoške dejavnosti in povezanost ljudi z okoljem.

Tudi v Veliki Britaniji ima zaščita naravne in kulturne dediščine že zelo dolgo tradicijo, ki je ves čas na visoki ravni. Na to kaže obsežna mreža nacionalnih in regionalnih parkov, pri čemer gre za ohranjanje narave in stavbne dediščine na širšem območju oziroma za celostno zaščito določenega območja z že dano naravno in kulturno dediščino, lokalno prebivalstvo pa sočasno živi sodoben vsakdan (na primer Peak District National Park in Yorkshire Dales National Park).

1 »Gre za dve obliki muzejev stavbarstva na prostem: za muzeje, ki se oblikujejo in situ, in za takšne, da se na izbrano lokacijo premesti določeno število poslopij.« (Vito Hazler, Muzeji na prostem v Sloveniji. V: Traditones 22, Ljubljana, 1993: 123).

2 Večje število obiskovalcev ima le še Narodni muzej v Pragi.

3 V dopolnjeni Deklaraciji o muzejih na prostem leta 1982 je zapisano: »Muzej na prostem je znanstveno načrtovana, vodena ali nadzorovana ustanova, ki na izbranem zemljišču prikazuje način poselitve, graditve stavb, življenja, gospodarjenja v določeni kulturi. Odprti mora biti za javnost. Rabi znanstvenim in izobraževalnim namenom ... Če hoče muzej igrati svojo ozaveševalno in izobraževalno vlogo, mora v svojih zbirkah prikazati primerjavo različnih vzorcev poselitve, graditve, življenjskih navag, gospodarjenja ... Zbirka mora prikazati zgodovinsko verodostojno podobo kraja, medsebojno povezanost stavb in njihovo uporabnost, prav tako njihovo posebno skladnost z naravnim in umetnim (kulturnim) okoljem. zato mora stavbe skrbno razporediti z ozirom nanje same in njihovo namembnost ter na naravno ozadje ... (Irena Keršič, Dopolnila k Deklaraciji o muzejih na prostem. V: Etnolog 2/2 (LIII), Ljubljana, 1992: 407).

4 Vito Hazler, Muzej na prostem. V: Varstvo naravne in kulturne dediščine v Sloveniji v letu 1993, Ljubljana.

»Razne pristope revitalizacije naravne in kulturne dediščine uporabljajo kot osnovni koncept, metodo, osnovno muzeološko disciplino, ki omogoča ustvarjanje turistične atrakcije, interpretacije. V podobnem kontekstu lahko govorimo o popularni muzeografiji, novi muzeologiji, ekomuzeologiji itd., s tem da vsaka uporablja svoj način interpretacije.«⁵

V zadnjih dvajsetih letih se v Evropi in Severni Ameriki pogosto pojavlja nekoliko drugačen tip muzeja, tako imenovani »living historical farms« ali v prevodu »živeča zgodovinska kmetija«. Tak muzejski model prikazuje aktivno življenje na vaški domačiji, v določenem zgodovinskem obdobju. Da bi se čim bolj približali podobi kmetije iz preteklosti, so prilagodili videz celotne kmetije, od gospodarskih objektov do pripadajočih zemljišč, kjer rastejo kulture iz obdobja, ki ga predstavlja.

Klasični muzeji na prostem po tako imenovanem skandinavskem vzoru pa se v mediteranskem prostoru niso uveljavili iz več razlogov. Eden od njih je prav gotovo neprimernost osnovnega gradbenega materiala mediteranskega tradicionalnega stavbarstva – kamna – za preseljevanje objektov. To je namreč smiselno in izvedljivo le pri lesenih objektih. Poleg tega oziroma verjetno prav zaradi kamnite gradnje se v tem prostoru nikoli ni razvila tradicija preseljevanja objektov, kot so jo poznali v deželah, kjer je bil osnovni gradbeni element les. Preseljevanje lesenih objektov je namreč obstajalo že dolgo pred muzejskimi potrebami.

Drug razlog je velik vpliv Francoza Georgesa Henrija Riviera, ki je v začetku sedem-desetih let prvi uporabil pojem ekomuzej. Leta 1969 je bil na njegovo pobudo odprt ekomuzej Grande Lande, v začetku imenovan muzej Marqueze, v okviru pokrajinskega naravnega parka. Tako zasnovan muzej predstavlja način življenja in razmerja med človekom in okoljem v določenem času. Od takrat so se takšni muzeji začeli pojavljati tudi v drugih mediteranskih deželah, razširili so se pa tudi v Kanado in Severno Ameriko in kot tako imenovani »museo integral« v Latinsko Ameriko.

S pojmom ekomuzej označujemo logično povezanost naravnega in kultiviranega okolja, torej celo-

vitega prikaza odnosa in soodnosa človeka in narave ter njegov vpliv nanjo. Predpona »eko« označuje družbeno, industrijsko in naravno okolje. Gre za sodelovanje, interdisciplinarnost prebivalstva, ozemlja, narave, človeka in časa.

Jean-Claude Duclos poleg vzgojne, kulturne in turistične vloge, ki jo ima muzej, poudarja pomen, ki ga ima tak muzej v gospodarskem in družbenem razvoju. Tak muzej je lahko v pomoč lokalnemu prebivalstvu, lahko je osnova lokalpatriotskega ponosa.

Razmah ekomuzejev je precej pripomogel k temu, da je strokovna javnost začela problem dediščine obravnavati na takrat še razmeroma nov, multidisciplinaren način. Za takšno vrsto muzejev so se namreč začeli zanimati tudi v drugih strokah, na primer sociologi, arhitekti, urbanisti, geografi.

Na Hrvaškem se je v šestdesetih letih uveljavil termin etnopark, ki označuje muzej na prostem kmečkega tipa. Pojavil se je iz potrebe po zaščiti ljudskega stavbar-

stva, ki se mu je kasneje pridružila še potreba po muzejski predstavitvi. Največji muzej na prostem na Hrvaškem je Staro selo v Kumrovcu, ki verjetno ne bi bil tako velik, kot je, če se tam ne bi rodil Josip Broz Tito. Pojavljale so se tudi ideje o skupnem jugoslovanskem tipu muzeja v okolici Sarajeva, a ideje niso nikoli realizirali. Ena redkih držav, v kateri se ni prišlo do realizacije ideje o muzeju na prostem, je Makedonija.

Na Slovenskem segajo začetki idej o postavitvi muzeja na prostem že v čas pred prvo svetovno vojno, vendar je do njihove realizacije prišlo mnogo kasneje.

Že »dejanje tiskarja Ivana Krajca iz Novega mesta lahko štejemo za naš prvi poskus predstavitev lesene hiše in postavitve muzeja na prostem. Hišo z imenom Chaloupa Jaromerskega je kupil okrog leta 1898 v Pragi na Češkem, potem ko so tam zaprli veliko Narodopisno razstavo iz leta 1895, torej v času, ko so po Evropi že postavljali takšne muzeje in tudi del omenjene razstave je bil zasnovan kot muzej na prostem ... Postavil jo je med letoma 1902 in 1905 ob cerkvi sv. Kristusa v bližini gradu Grm. V njej je bila njegova zbirka starih grafik ... V Dolenjskem muzeju v Novem mestu pa je ohranjena hišna številka z napisom Chalupa Jaromerska, 63, Kandija ...«⁶

Za postavitev muzejskega oddelka na prostem so se zavzemali ravnatelj Deželnega muzeja Josip Mantuani (1914), med obema vojnama France Kotnik, po vojni Vilko Novak in Boris Orel, ki je videl v muzeju na prostem rešitev ogroženega ljudskega stavbarstva in za tak tip muzeja uporabljal termine etnopark, skansen in muzej na prostem.

Do prve realizacije je prišlo leta 1956 nad Cekinovim gradom v Ljubljani, ko so rekonstruirali nekaj partizanskih tiskarn. Temu so sledile predstavitve stavb v Škofji Loki, Kamniku, na Muljavi, Breznici, Ravnah na Koroškem, pri Murski Soboti, v Tolminu, Stražišču pri Kranju, Mozirju in na Brdu pri Kranju. V osem-desetih letih je ideja muzejev na prostem ponovno oživela, malo kasneje sta bila realizirana dva doslej največja in najuspešnejša projekta pri nas, Solinarski muzej v Sečoveljah in Muzej na prostem v Rogatcu.⁷

V muzeju (večinoma v turistične namene) občasno organizirajo različne sejme, na katerih obiskovalce seznajajo z različnimi obrtni, foto: Boža Grafenauer, avgust 1997

Prostovoljci obnavljajo del posestva Gray Hill, katerega del je že spremenjen v muzej na prostem, Newcastle, Wales, Velika Britanija, foto: Tina Vihar, junij 1996

Delitve muzejev na prostem

Natančna definicija in delitev (po velikosti, vsebini, načinih predstavitve, zajetem geografskem območju, vrsti spomenikov, obsegu muzeja ...) muzejev na prostem skoraj nista mogoči, saj se posamezni tipi muzejev na prostem med seboj prepletajo in »čistih« predstavnikov skorajda ni.

Pri različnih avtorjih naletimo na različne delitve muzejev na prostem. Po interpretaciji Ksenije Markovič gre za muzeje, kjer se je čas ustavil v določenem preteklem času in vanj dnevno hodijo v službo ljudje kot kovači, mlekariji.⁸ Pri drugem tipu muzeja, ki ga opredeli Markovičeva, gre za odločitev določene skupine ljudi za življenje v muzeju na prostem in s tem za potrjevanje njihove identitete, to so na primer manjšine v Ameriki in Kanadi.⁹ Slednji primer po njenem mnenju najbolj ponazarja muzej na prostem.

Delitev, s katero se najpogosteje srečamo in jo omenjajo skoraj vsi avtorji, je delitev glede na način ohranjanja. Objekte lahko ohranjamo »in situ«, lahko jih prenesemo na drug prostor, možne so tudi kombinacije obeh načinov. Lahko jih delimo glede na način gradnje, način prezentacije (park, vas), vrsto spomenika (ruralni, urbani) in po obsegu območja, ki ga predstavljajo, na lokalne, regionalne in nacionalne muzeje. Nemec Adelhart Zippelius je delitev dopolnil in stavbe glede na način postavitve

razdelil na rekonstruirane stavbe in na prenesene kulturne spomenike.¹⁰

Na Hrvaškem Ana Mlinar in Zdravko Živković delita muzeje na prostem na tri kategorije, in sicer na muzeje regionalne narave (na primer Staro selo v Kumrovcu), posamezne objekte in »okučnice narodnog graditeljstva, kar v prevodu pomeni konkreten primer ljudskega stavbarstva«,¹¹ na pripadajočem zemljišču z vsemi gospodarskimi objekti, na primer zaključena kmetija z ohišnico, kjer stojijo tudi drugi, pripadajoči objekti.

Poljak Jerzy Czajkowski pa deli muzeje na več skupin: na tiste, na katerih gre za prikaz vaške, mestne ali mešane kulture, na specializirane, ki predstavljajo obrti, vaške in mestne »tehnologije« in posamezne elemente kulture ter na muzeje arhitekture, muzeje vasi, mest in podeželskih naselij.¹²

Ne glede na različne delitve so muzeji na prostem ena od oblik in možnosti zaščite ljudskega stavbarstva, s svojo vsebino pričajo o načinu življenja ljudi v določenem obdobju in okolju. Gre za skladno kombinacijo med zbrano in zaščiteno kulturno dediščino, predstavljeno na muzejski način, s težnjo po vkloplitvi muzeja v lokalni prostor in sodelovanju z lokalnim prebivalstvom.

5 Tihomira Fabijanič Stepinac, Muzej na otvorenom kao primjer zaštite i revitalizacije kulturnog i prirodnog naslijeđa. *Museologija* 34, Zagreb, 1997: 21.

6 Vito Hazler, Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana, 1999: 275.

7 Zvezdana Koželj, Mreža regionalnih muzejev na prostem na Slovenskem. V: *Etnolog* 6 (LVII), Ljubljana, 1996: 99-122.

8 Takšne muzeje najdemo predvsem na Finskem.

9 Ksenija Markovič, Staro selo Kumrovec i mogući uzori u svijetu. V: *Muzeologija* 34, Zagreb, 1997: 27-32.

10 Dušan Štepec, Projekt postavitve muzeja na prostem v Dolenjskih Toplicah. Diplomski naloga. Tipkopis. Ljubljana, 1997: 21-44.

11 Ana Mlinar, Zdravko Živković, Hrvatski etno muzeji na otvorenom. v: *Muzeologija* 34, Zagreb, 1997: 126-134.

12 Dušan Štepec, Projekt postavitve muzeja na prostem v Dolenjskih Toplicah. Diplomski naloga. Tipkopis. Ljubljana, 1997: 21-44.